

Marquez'in anısına: Ahlak da bir zaman meselesidir

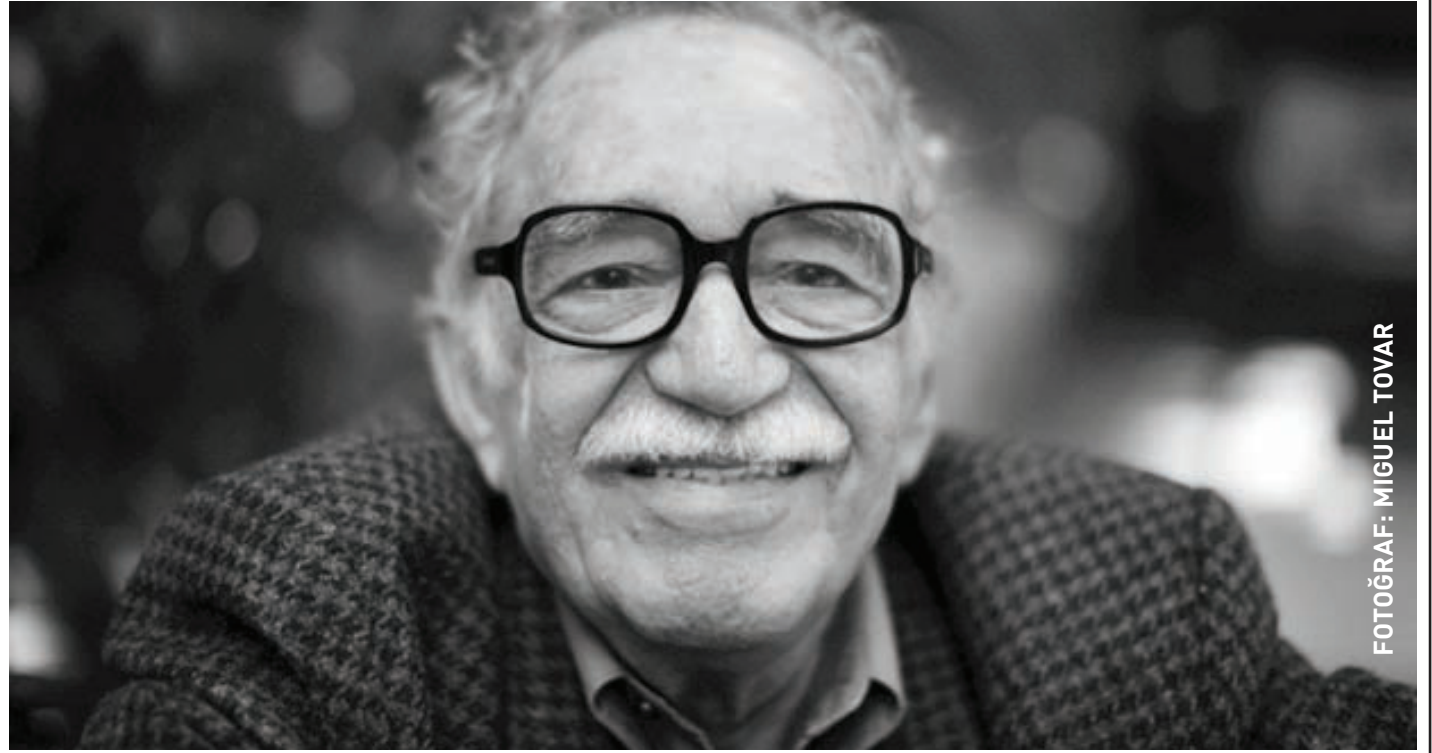
BİLGE YAĞMURLU *

Gönül isterdi ki Gabriel Garcia Marquez'in ardından, "Marquez'e Methiye" gibi bir yazı yazabileydim. Hayali bile güzel. Ne var ki, Marquez'i ne kadar çok sevsem de öyle bir yazı yazmanın yakınımdan bile geçemem. Ne öyle bir bilgi birikimim var, ne de eserlerinin analizini yapabilecek bir uzmanlığım. Üzerine yazılanları merakla okur, öğrendiğim yeni bilgilerden çok keyif alırım. Bu yazıları okuyunca, okullu veya alaylı tüm edebiyatçılara çok da imrenirim. Ama bakın işte, ben de bir yazı yazdım ve içinde Marquez geçiyor.

Marquez ve psikoloji denince söylenebilecek çok şey var elbette. Ama bugünkü yazıya ilham veren Marquez'in bir cümlesi (İngilizcesinden yazıyoruz): "Morality, too, is a question of time." Yani "Ahlak da bir zaman meselesidir."

Ahlak, gerçekten de zaman meselesidir. Neyin doğru, neyin yanlış olduğu veya öyle sayılması gerektiği ile ilgilidir ahlak. Bir evrimsel temeli vardır. Bebeklerin daha ilk aylarında iyi ve kötüyü ayırt ettiklerini gösteren araştırma bulguları sayıca hiç de az değildir. Bir psikoloji deneyinde bebekler, bir kutuyu açmaya çalışan kuklaya yardım eden kuklayı ve kutunun üstüne bastırıp kutuyu açmasına engel olan kuklayı izledikten sonra, kutuyu açmaya engel olan kuklayla oynamaktansa yardımsever kuklayla oynamayı tercih ediyorlar. Yani yardım edenin "iyi", engel olanın "kötü" olduğunu bebekler ilk aylardan itibaren anlıyorlar. Dahası, bu yardımsever ve engel olan kuklaların diğer kuklalar tarafından ödüllendirilebilmesi veya cezalandırılabilmesi de söz konusu. Bu durumda da, bebekler iyiyi ödüllendiren kuklayı ve kötüyü cezalandıran kuklayı seviyorlar, onlarla oynuyorlar. Demek ki ahlaki ilkelerin evrimsel ve evrensel bir temeli var. Doğuştan sahip olduğumuz bu donanım, evrimin işleyiş mekanizmalarıyla uyumlu olacak şekilde iyiyi-kötüyü ayırt etmemizi sağlıyor; iyiye verilen ödülü, kötüye verilen cezayı onaylıyor.

Empati de bebeklikten itibaren gözlemlenen bir özellik: İnsan yavrusu başka bir insan yavrusunun ağlamasını duyduğunda, bant kaydından dinlediği ağlamaya göre daha çok ağlıyor. Bebekler başkalarının acısını azaltma isteğini de çok erken yaşta gösteriyorlar. Ve fiziksel olarak beceribildikleri zamandan itibaren üzülen kişiyi teskin etmeye çalışıyorlar. Mesela, bebek üzgün görünen annesini okşuyor, onu teselli etmek için kendi sevdiği şeyleri götürüyor; örneğin

FOTOĞRAF: MIGUEL TOVAR

Ve evet... Marquez de yaşla birlikte gelişen bu ahlak sistemine bir vurgu yapmış başta yazdığımız cümlesinde. O güne kadar mama Rosa Cabarcas'ın benzer tekliflerini geri çeviren gazeteci, 90 yaşına gelip bir bakire ile beraber olmak istediğini söylediğinde, Cabarcas'a kinayeli bir şekilde "Ahlak da bir zaman meselesidir" dedirtmiş Benim Hüzünlü Orosularım'da...

sevdiği bir oyuncakını annesine veriyor.

Bebekler muhtemelen bu ahlaki nosyonlara bilinçli şekilde sahip değiller, bazı davranışların iyi veya kötü olduğunu hissediyorlar ama neden iyi veya kötü olduğu ile ilgili fikirleri yok. Bir özsezi ile hareket ediyorlar. Yaşla birlikte bilişsel becerilerimiz geliştikçe, ahlak anlayışımızda da ilerleme oluyor. Günümüzde ahlaklılık prensibi, evrimin bize sağladığı olabileceğinin çok üstüne çıkmış, bunu çok geçmiş durumda. Çok uzaklarda yaşayan, hiç tanımadığımız ve tanımayacağımız insanlara yardımlar yapıyoruz, hayvanların eziyet çekmesini vicdanımız kaldırmıyor. Bu yüksek ahlaklılık bebeklikte gördüğümüz kapasite ile açıklanabilecek bir şey değil. Çünkü evrimsel mekanizmalar bebeğin iyi ve kötüyü çok küçükken ayırtılabilmesini mümkün kılarken, aynı zamanda bebeğin kendinden olan ve olmayanı ayırtmasını da sağlıyor. Psikolojideki deneysel çalışmalar, bebeklerin kendi ırkından olanlara daha pozitif duygular gösterdiklerini, onları tercih ettiklerini gösteriyor. Bu da iç grup-dış grup ayrımı yapmaya yatkınlığımızın da doğuştan geldiğini ve evrensel olduğunu gösteriyor. İşte bu yüzden diyoruz ki, bebeklikte bile var olan,

ahlaka dair sahip olduğumuz bu doğuştan gelen evrensel kapasite çokça sınırlı bir kapasite. Ahlaki sezgileri bize verirken, ayırım yapmaya dair eğilimleri de beraberinde getiriyor. Gelişmiş, ileri düzeyde bir ahlak ise biyolojinin değil, kültürün ürünü. Bu kültür, doğuştan getirdiğimiz iç gruba farklı, dış gruba farklı davranma eğilimimizi de değiştirmemizi gerektiriyor.

Davranışlarımız, kültürümüzün yarattığı bu ileri ahlaki prensipleri her zaman karşılamayabiliyor. Ama içinde yaşadığımız dünyayı kayda değer şekilde biçimlendiren, yaşanabilen bir hale getiren de bu ileri etik anlayış. Gelişmiş bir ahlak sistemi, kendi çıkarından vazgeçebilmeyi, sadece kendi ırkından, kendi grubundan olanların değil, herkesin iyiliğini, tüm canlıların iyiliğini istemeyi gerektiriyor. Ahlak gelişimi, bebeklikten itibaren bilişsel ve duygusal gelişimle paralellik gösteriyor. Çocuğun yetişmesinden sorumlu olanların, anne-babaların, diğer aile bireylerinin, öğretmenlerin, çocukla pozitif bir ilişkiyi kurarken sınırları, kuralları, kuralların sebeplerini çocuğa öğretmeleri, doğru ve yanlışla dair açıklama yapmaları, fiziksel cezadan kaçınmaları çocuğun sağlıklı gelişimi için çok önemli. Bu durumda

yukarıda saydığımız her alanda, beklenildiği gibi pozitif bir ilerleme oluyor. Ergenlik döneminde beyinde ortaya çıkan yeni gelişmeler vb. gençlerde riskli hareketleri artırsa ve başka zamanlarda yapmayacakları etik dışı davranışlara yol açsa da, bu istisna dışında ahlaki gelişim yaşla ilerleme gösteriyor.

Ve evet... Marquez de yaşla birlikte gelişen bu ahlak sistemine bir vurgu yapmış başta yazdığımız cümlesinde. O güne kadar genelevdeki mama Rosa Cabarcas'ın benzer tekliflerini geri çeviren gazeteci, 90 yaşına gelip bir bakire ile beraber olmak istediğini söylediğinde, Rosa Cabarcas'a kinayeli bir şekilde "Ahlak da bir zaman meselesidir" dedirtmiş *Benim Hüzünlü Orosularım*'da. Yaşlı adama bir bakire bulur mama. Ama gündüzleri kardeşlerine bakan, ev işleri yapan, düğme diken ve akşam olunca yorgunluktan uyuyakalan 14 yaşındaki bakire Delgadina'yı her ziyaretinde seyretmekle yetinecektir kahramanımız. Ahlak gerçekten de bir zaman meselesidir; ama 90 yaşından çok çok önce gelişen.

İnsanı ve insanlığı çok iyi anlatan romanlar yazdı Marquez.

* Koç Üniversitesi